

MOSSELS: VLEES VAN DE ARME

in de jaren 1800

Naar Pol De Witte en Emiel Andelhof

Zeemossels waren in de jaren 1800 in Gent, en wellicht ook in kuststeden en andere plaatsen met een goede zeeverbinding, een heel belangrijk en goedkoop volksvoedsel: ‘het vlees van de arme’. In deze bijdrage wordt dit geïllustreerd met getuigenissen uit eerste hand. Een beschrijving van de rol van mossels gekaderd in de algemene voedselsituatie, werd geplukt uit de memoires van Pol De Witte (1848-1929) die opgroeide in de buurt van het grote beluikencomplex Batavia, nu grotendeels het universitaire Platteaugebouw, maar tot in het laatste kwart van de 19de eeuw proletarisch tot en met. Een tweede bewerkt citaat is afkomstig uit ‘Galerij van Gentsche typen’ (1942) van folklorist Emiel Andelhof die een, weliswaar gechargeerd, maar documentair daarom niet minder interessant beeld gaf van een mosselfestijn aan het einde van het seizoen.

Uit de jeugdherinneringen van Pol De Witte

Pol De Witte wordt in het Gentse en in de geschiedschrijving van de arbeidersbeweging meestal enkel vermeld vanwege zijn heftig conflict met de autoritaire Edward Anseele, de moeilijk te betwisten leider van de Gentse socialistische beweging en ondernemende promotor van haar kenmerkende groot-schalige corporatisme. Het kwam zelfs zover dat De Witte moest emigreren naar de VSA en dat hij een niet bepaald flatterende geschiedenis van Vooruit publiceerde.

Er is echter meer. We vangen dit mosselverhaal aan met citaten uit de jeugdherinneringen die Pol De Witte opschreef in 1924. Het gelukkig bewaard gebleven handschrift werd ruim zestig jaar later uitgegeven door Helmut Gaus en Guy Van Schoenbeek. Het is, zoals de uitgevers schrijven, een uniek document: nauwelijks te geloven dat dit het werk is van iemand die opgroeide in

Afb. 1. Op de Gentse vismarkt (Sint-Veerleplein): droge haring wordt netjes opgehangen. Op de toonbank: mossels en oesters (foto op een knipsel in DSMG, afd. Vliegende Bladen Gent, reeks Handel – Markten) uit een geïllustreerd weekblad – Interbellum).

een gezin van ongeletterden en die zelf slechts tot zijn elfde jaar schoolliep. Het getuigt van een sterk ontwikkelde stilistische vaardigheid en van bijzonder veel psychologisch inzicht. Met ongemene precisie beschrijft De Witte de materiële levensvoorwaarden in een onbemiddeld spinnersgezin. Wie de hiernavolgende paragrafen leest, kan deze appreciatie van Gaus en Van Schoenbeek alleen maar beamen.

Het vlees van de arme

‘De werklieden aten gedurende het grootste deel van het jaar 's middags niets anders dan aardappelen met saus, soms ook met mosselen of vis en in de herfst, bij het begin van de winter, gestampt met groenten. Alleen 's zondags kwam er bij de meest welstellenden een beetje vlees op tafel: schellekens of kortelink, dit laatste opgestoofd na gebruikt te zijn in de soep. Roastbeef en beefsteak waren in de arbeidersgezinnen zelfs van naam onbekend. Bij tegenslagen zoals werkloosheid of ziekte, verving men het zondagsvlees door pensen, lever, ‘reutjes’ (‘vette’ darm: dikkarm), waarvan men zich kon voorzien in de penshuizekens aan het Groot Vleeshuis of in winkeltjes waar niets anders dan slachtafval verkocht werd. Dergelijke winkeltjes waren in alle werkersbuurten te vinden.

Nochtans was het vlees toen zeer goedkoop, maar wat nog goedkoper was, was vis: de grootste platen (pladijzen) kostten zelden meer dan 25 tot 30 centiem, schelvis, kabeljauw, enzoverder kostten naar evenredigheid. In de talrijke vishuizen aan de Veerleplaats en in het begin van de Ajuinlei kon men voor 40 centiem een portie gebakken vis bekomen met een broodje (afb. 1). Blik en paling waren even goedkoop.

Het brood daarentegen was duur en er waren drie soorten in de handel: tarwe, tweede soort en roggebrood. Sommigen aten uitsluitend tweede soort, maar de meesten de helft rogge- en tarweboterhammen. Hoe hoog de prijs van het brood was, herinner ik mij niet meer, maar het heugt mij nog dat de mensen onophoudelijk aan het klagen waren dat het altijd maar duurder werd. De prijs werd wekelijks door de pegelcommissie vastgesteld, volgens de prijs die het graan gekost had op de vrijdagse markt. De ‘pegel’ (broodzetting) was de officieel vastgestelde prijs en die ging in op zondag. Ik herinner mij dat het brood eens vijf centiem ineens opsloeg. Die grote opslag bracht veel opschudding teweeg. De bakkers, de pegel en nog meer het octrooi (de invoertaksen) kregen de schuld.

Voor wat dat laatste betreft, moet je weten dat de steden toen nog zoals in de middeleeuwen afgesloten waren met vestgrachten en poorten. Voor bijna alle waren die in de stad ingevoerd werden, moesten er aan de poort inkomende rechten betaald worden. Velen dachten dat de eetwaren in prijs zouden dalen, als het octrooi afgeschaft werd.

De prijs van de aardappelen was erg afhankelijk van een goede of een slechte oogst, en kon van het ene jaar op het andere van tien tot twintig cent verschillen voor drie kilo, maar zelfs in een gewoon jaar kwamen ze nog duur uit, omdat de aardappelkweek nog niet hersteld was van de vreselijke ziekte die ze ten jare 1845 geteisterd had. Telkens wanneer we geen heel droge zomer hadden, zoals in 1845 – en men weet hoe zelden droge zomers hier voorkomen – hadden de aardappelen de ‘plaag’, en dan kreeg men soms voor het gekochte gewicht de helft rotte.

Afb. 2. Mosselschuit aangemeerd aan de Lievekaai. Bemerkt de vele wagens en karren op de opgevolde havenkom, waar ze verhuurd werden. Foto genomen in het eerste decennium van de vorige eeuw.

Ik herinner mij hoe die aardappelplaag dikwijls aanleiding gaf tot hevige tone-
len tussen grootvader Willem en moeder Roze. Grootvader was een gewezen
fabriekswerker en omdat de mechanieken in die tijd veel meer stof verspreid-

den dan heden, was hij reeds vroeg aamborstig (kortademig) geworden – als zovelen – en moest hij de fabriek opgeven. De dokter beval gezonde lucht aan met veel beweging en hierom had hij een stukje land gehuurd in de Bijloke-meersen, waar hij een beetje leerde boeren. Het land werd benut voor het kweken van groenten en aardappelen. Toen nu de knollen uitgedaan werden en er meer zieke dan gezonde tevoorschijn kwamen, ‘speelde’ grootmoeder ‘op haar poot’. Ze was voor haar man en haar eigen kinderen niet gemakkelijk. Ze drong aan dat hij dat land liet varen, gezien het volgens haar meer kostte dan het opbracht, wat grootvader, die plezier in het boeren gekregen had, niet zomaar wilde aanvaarden. Uiteindelijk heeft hij zijn tuinderij toch moeten opgeven. Hierin was hij gelijk aan bijna al de heren der schepping, die thuis steeds het onderspit delven. De groenten die hij teelde, werden trouwens voor niet veel geteld, omdat die toen toch heel goedkoop waren.

De prijs van de mosselen bij de venters en ventsters was laag, maar als het mosselschuitje kwam, was die nog veel lager. Dat schuitje had zijn ligplaats aan het Verloren Kostbrugske, toen zeer smal en enkel door voetgangers te gebruiken. Wie het vaarttuig het eerst gezien had, kwam al roepend: ‘Het schuitje is daar!’ ons straatje ingelopen, en in weinige minuten stroomden vrouwen en kinderen met korven en manden van de Rozier, de Sint-Hubertusstraat en de hele buurt, het Verloren Koststraatje af. In een paar uur was dan het scheepje met ‘het vlees van de armen’, zoals vader Willem de mosselen noemde, uitverkocht (afb. 2).

Menigeen zal zich nu waarschijnlijk afvragen waarom het er bij de werklieden zo ellendig aan toe ging als huishuur en levensmiddelen zo goedkoop waren? Dat verdient enige opheldering: de lonen van de werklieden waren met die lage prijzen in evenredigheid, zoals min of meer in alle tijdperken. De lonen van de wevers bijvoorbeeld waren niet hoger dan 8, 9 tot 10 frank per week.

Genezen van kroep (difterie) door rauwe mossels en pompwater

Tot aan de invoering en veralgemeende toepassing van vaccinaties tegen bacteriën en virussen, verwekkers van besmettelijke ziekten die (mede) verantwoordelijk waren voor de hoge kindersterfte destijds, was onder andere kroep (difterie) een gevreesde ziekte. De geneeskunde stond machteloos, de heiligen in de kerken die men aanriep om te genezen, bleven roerloos staan op hun sokkels. De vele ‘bidprentjes’ (afb. 3 en 4) voor een paar centen gekocht in diezelfde kerken, haalden niets uit.

IN St-MARTINUS KERK

— EKKERGEM — TE GENT —

berusten en worden, met dagelijkschen toeloop van Bedevaarders, geeerd de Relikwieen van den Heiligen FIACRIUS, bijzonderen Patroon tegen de kwijnende ziekte der kinderen, namelijk Kinkhoest, tegen de ziekte Oude Man genoemd, en andere plagen.

Afb. 3. Bidprentje bestemd om bescherming of genezing van kinderziekten af te smeken bij Sint - Fiaker in de Sint-Martinuskerk van Ekkerghem (DSMG, Vliegende Bladen Gent, reeks Volksleven - Volksreligie. Weinig waarschijnlijk dat de onkerkelijke familie De Witte – Van Fleteren zich daarvan bediende.

In de hierboven al uitvoerig aangehaalde memoires van Pol De Witte, geboren in 1848, lezen we echter hoe hij genas en zichzelf gezond meende te houden door iedere morgen rauwe mossels te eten en pompwater te drinken. Nu zijn rauwe mossels niet altijd ongevaarlijk en voor wat het pompwater betreft, had hij het geluk te mogen drinken van water uit grote diepte opgepompt. Hij groeide immers op in de hooggelegen zone op en rond de Blandijnberg, waar het water vanonder een harde dikke kleilaag moest betrokken worden. Daardoor komt het dat zijn nochtans zeer arme wijk in en rond Batavia bij de Blandijnberg niet te lijden had van de grote cholera-epidemieën. Dat water was immers niet fecaal verontreinigd zoals in de laaggelegen arme wijken, waar men dronk uit gemetselde putten van amper enkele meter diep, niet zelden aangelegd vlak naast doorsijpelende beerputten.

Er waren in dat hooggelegen gebied lange tijd twee openbare pompen beschikbaar: de pomp ‘ten Spriete’ ergens aan de voet van de Platteaustraat aan de Nederkouter en een pomp op het Sint-Pietersplein. Maar blijkbaar waren er daarnaast nog particulieren - huiseigenaars die over een eigen put en pomp beschikten en die het water ook lieten gebruiken door hun huurders. Niet zonder wederdienst allicht. Daarover kan je hieronder lezen in het verhaal van Ivo de mosselman en van Zeuntje zijn huisbaas.

Maar eerst het verhaal van de kroep en de mosselkuur in de woorden van De Witte zelf. Vermoedelijk heeft hij het als klein Polleke niet allemaal bewust meegemaakt, maar achteraf horen vertellen in de familie.

'In de verste van mijn herinneringen zie ik mijzelf nog zitten op de drempel van onze woning, of liever van de woning van onze grootouders die naast ons huisje gelegen was, en waar ik iedere morgen zat te wachten op de mosselvrouw, die voor mij zoveel mosselen opendeed als ik maar kon krijgen, en dat was een zeer groot aantal voor een kind van een jaar of vijf. Die mosselen kostten toen twee en een halve cent voor honderd. Mijn grootmoeder van moederszijde, wiens oogappel ik was, stond gewoonlijk achter mij. Een of andere buurvrouw die het straatje op of af kwam, bleef dan soms staan en vroeg:

“Roze, is dat het manneke dat zo lang ziek geweest is?”

”Ja, een heel jaar heeft hij te bed gelegen, eerst met de kroep, waarvan we vreesden dat hij dat nooit zou overleven. Lang, zeer lang zwalpte hij tussen leven en dood. En toen hij van de kroep genezen was, kreeg hij rodekoorts (roodvonk) en daarna de kinkhoest.”

“Er zijn er niet veel die van de kroep genezen. Ik tenminste weet van geen.”

“De dokter zegt dat het een wonder is, want dat er van de honderd nog geen een geneest.”

“Wie is die dokter?”

“Brabander, van op het Ketelvestje.”

“Wat heeft hij hem gegeven?”

“Een vesicature op zijn keel. Kijk, ge kunt het nog zien, en het zal een merkteken voor zijn leven blijven. Heel zijn ‘roeper’ (strottenhoofd) lag bloot, g’had er het ‘krakertje’ zo kunnen uitpakken.”

“Het zal er nog wel uitgroeien.”

“Misschien, maar dat is het minste. Voor een meisje ware het erger, voor een jongen steekt het zo nauw niet.”

“Nu ziet hij er toch goed uit.”

“Zeker, en wilt ge ne keer weten, waarmee hij in korte tijd zo goed gekomen is?”

“Waarmee?”

“Met rauwe mosselen en pompwater. Alle morgenden eet hij mosselen en dan drinkt hij de ene kom na de andere, en van dag tot dag zien we hem verbeteren. Koffie wil er niet in.”

Afb. 4. Mocht Sint-Fiaker in gebreke blijven, dan kon Sint-Korneel misschien helpen?
Eigenlijk is dit niet om lacherig over te doen: de mensen hadden niets anders...
(bidprentje in DSMG; zie afb. 3).

Iedere dag hoorde ik datzelfde praatje, en daaraan schrijf ik het toe dat het in mijn geheugen gebleven is. Deze geschiedenis heb ik in mijn familie en vriendenkringen dikwijls verteld, en meestal lachte men er om, overtuigd dat ik een klucht te beste gaf, en toch is het de zuivere waarheid. Overigens, de smaak van rauwe mosselen en pompwater is mij mijn hele leven bij gebleven. Te allen tijde heb ik mij er te goed aan gedaan. Een tijdje slechts ben ik met het drinken van water gestopt, toen de microben ontdekt waren en er in de bladen gestadig gewezen werd op het gevaar dat het drinken van ongekookt water meebracht. Maar al vlug hield ik mezelf volgende redenering voor. Voor u, Pol bestaan die gevaren niet. Het pompwater heeft je het leven gered, het is je nooit slecht bekommen, hoewel je er zoveel gedronken hebt. Het moet zijn dat

de microben in uw lichaam geen lang leven beschoren is, zoniet waart ge al lang dood. Laat je dus niet bang maken.

Van dan af begon ik weer op mijn nuchtere maag een glas van het geliefde vocht te ledigen, het enige dat me 's morgens vroeg goed smaakte en dat is zo gebleven tot op deze dag.

Uit de ‘Galerij van Gentsche typen’ van Emiel Andelhof

Heel anders van teneur is het volgende onderdeel uit de ‘Galerij der Gentsche Typen’ van Emiel Andelhof, in 1942 postuum uitgegeven door de Oost-Vlaamse Vereniging voor Volkskunde te Gent, nu KBOV. Hier is duidelijk een luimige verteller aan het woord die zijn leespubliek wil onderhouden met liefst nogal straffe verhaaltjes. Andelhof gebruikt zelfs met opzet Gentse uitdrukkingen die al vergeten waren toen hij ze neerschreef in het Interbellum.

Maar er vallen beslist nog andere wetenswaardigheden in te rapen. Zo zien we hoe belangrijk een goede pomp met drinkbaar water wel was toen er nog geen leidingen voor stadswater aangelegd waren. Om nog te zwijgen over het ontbreken van ondergrondse rioleringen. Een tweede gegeven dat hier duidelijk naar voor komt, betreft het duivelse genoegen dat sommige welgestelde heerschappen erin vonden een gezelschap arme werkmensen zat te voeren met jenever. Dat zien we hier met verve beschreven bij een mosselsoeper gegeven aan het einde van het seizoen. Mosselventer Ivo en zijn vrouw zorgden voor het eetbare, mossels uiteraard, terwijl (water)pomphouder en huisbaas Zeuntje voorzag in het vloeibare, hier in de vorm van ‘klare’: jenever dus.

Ivo, de mosselman, en Zeuntje, zijn huisbaas

Ivo telde wel 40 of 50 klanten, afnemers van mossels. Hij maakte alle dagen denzelfden ommegang langs lang-verdwenen straten: Batavia en 't Kaleitje bij de Cité Ouvrière (Blandijnberg), de Dekstraat (nu Kunstlaan), en zo meer. Hij bezat twee emmers, bijzonder groot van omvang. Zelf had hij geen pomp en was dus verplicht, net als zijn geburen, die huurden van de huizekensmelker Zeuntje, de kolenmarchand, alle dagen naar de huisbaas te trekken om zijn emmers te laten vullen. Van stadswater was er toen immers nog geen sprake. Zeuntje liet de inwoners toe tweemaal daags, op vaste uren, pompwater te komen halen. Dan kon men hem zien staan bij zijn grote pomp, een oogje in 't zeil houdend om vreemden toegang te beletten. Hij had dan meestal een appel, een peer of vlienderbollen bij, die hij al wachtend opsmulde, want roker was hij niet.

De dag dat het mosselschip het laatste voer van het seizoen leveren moest, waren Ivo en zijn vrouw Meele erop geschikt om voor de helpers een democratisch maal te bereiden. Het koppel had twee dagen te voor een mosselbanket ontworpen. 't Was nogal van dat mijn hondje (rijk opgevat), en ze legden het Zeuntje voor, die het voorstel nauwkeurig nakeek. Het menu omvatte: 1. Voor iedere man twaalf rauwe opengesneden parketmossels, met citroen oversproeid en peper en zout overstrooid, en, na het nutten, overgoten met een druppel metserscognac (jenever). 2. Een kom gemarineerde mossels met boterhammen. 3. Een telloor gebakken mossels met boterhammen. 4. Gekookte mossels in de kasserol of beter gezegd warm-al-eet uit-de-schelp, met boterhammeke.

De mannen konden hieraan hunnen buik een zielmis doen, dachten ze. Maar Zeuntje was voor zulke luxe niet te vinden: wat denkt ge wel, hij zou er zijne kat van spreken. Meele moest al die tantewannekens niet maken. Zo ging de vlieger niet op, zei hij. Want voor zo'n feestmaal zouden al die lossers hun zondagse pak moeten aantrekken, en aan die verplichting zou geen enkel van hen zich onderwerpen, wist Zeuntje.

Alleen één enkele schotel, was het bevel van de baas, mossels warm-al-eet-uit-de-schelp, en laten smullen buik-sta-bij. Daar viel niet aan te kwikken of te kwakken. Hij bestelde voor ieder man tweehonderd mossels. Zij zouden hieraan fritten gelijk delvers, en 't zou een beetje kapitein (voortreffelijk) zijn. "Voor mij is 't zelfde", had Ivo geantwoord, "vragen is vrij en 't refuseren staat erbij; Meele heeft er 't minste beslag mee, maar koken moet kosten". "Die 't lang heeft, laat het lang hangen", antwoordde Zeuntje, "maar met mij is dat het geval niet". En Ivo mocht afdruipen.

De dag van de smeer was de bedrijvigheid bij café 'In Waerschoot' niettemin ongemeen groot. De lossers zagen ze vliegen (hadden honger). Ze begonnen met het nutten van een slijmsnijderke (borrel) om den eetlust op te wekken, zij haakten (verlangden) naar een goed broksken en waren gelukkig te mogen bikken (eten). Met een hart gelijk van een roggebrood (overgelukkig) kwamen ze in de herberg, de tafel stond al lang gedekt, de mossels waren etensgereed. Ze moesten geen tijd verliezen. De Spicht nam zijn chique (tabakspruim) uit de mond, en stak ze in zijn ondervest. 't Zicht van de mossels en de reuk brachten hun 't water in den mond. De mannen hadden 't in de mot dat er niets de boter uitsloeg, en vielen met hunne brutale ongewassen handen de fijne lekkernij 'mossels-in-schelp' aan, en ze waren allen content gelijk een kind dat in zijn wiege kakt. Ze waren hier nu eens met hun gat in de boter gevallen. De mosselschelpen gooiden ze in de twee grote emmers van Ivo, die tus-

sen de stoelen van de lossers stonden.

De volgenden dag bood Ivo Zeuntje zijn rekening aan: 1200 mossels: 2.40 frank. Voor het gereed maken 0.60 fr. Brood, boter, en koffie: 1.60 fr. Twaalf dreupels klare aan 5 cens. Tezamen: 5.80. Er was eigenlijk nog meer gedronken, maar dit bleef voor rekening van de lossers. Zeuntje betaalde gaarne die 5,80 frank, want hij had meer dan vijfmaal zoveel winst gemaakt. Hij had een blicksken gesmeten om een snoek te vangen. Hebben de mannen zich allen goed geamuseerd”, vroeg Zeuntje. “Ik geloof het wel”, was Ivo’s antwoord, “gelijk luizen op een kam!”

Zeuntje had trouwens horen vertellen dat er ene van die mannen over zijn tonge gekakt had (gebraakt); dat er nog een tweede was die ook een kalveken had gelegd (idem). Een derde was op schok gegaan bij zijn smotse, zat gelijk een oude Zwitser. Een vierde was op zijn lappen en dat voor verscheidene dagen, en de vijfde die de beest uithing was met de liedjeszanger tot voorbij middernacht in ‘Waarschuwt’ blijven hangen, waar ze in contraventie genomen werden (beboet) door de nachtwaker: ze hadden de rust verstoord door een airken ten beste te geven aan hun ‘weldoener’ Zeuntje.

Gebaseerd op: (1): Pol De Witte. *Alles is omgekeerd. Hoe de werklieden leefden (1848-1918)*. Geannoteerd en van een nawoord voorzien door Helmut Gaus en Guy Vanschoenbeek, Kritak, Leuven (1986). En (2): *Emiel Andelhof (1942). Galerij der Gentsche Typen*; Bond Oost-Vlaaamsche Volkskundigen, Gent.